

חסר לך כסף - אין הרואה - כי

אינו משיג את מטרתו, וכי בנקים נוטים להתעלם מן ההגבלה ונותנים הלוואות מעל לשיעור המותר. על כן חוקן החוק, ובמקום קנס של 18% הונגה קנס שני בין 18% ל-38%. ככל שעולה הגרעון בנכסים הנזילים של בנק מסוים, כך גדל אחוז הקנס.

לא היה זה הצעד היחיד שנקט דולק הורוביץ לצימצום האשראי. במקביל הורה, כי על הבנקים להגביל גם את עיסוקם תיווך השטרות. בעוד שבבעבר לא היה שום הגבלה על עיסוקם אלה, הודיע עתה הנגיד כי מותר לבנק לעסוק בתיווך שטרות כל עוד לא עולה הסכום הכולל על סכום שהוא פי שלוש מהון הבנק, או פי אחד וחצי מן הנכסים הנזילים של אותו בנק — לפי הסכום הקטן יותר. בנק שיעבור על הגבלה זו, וינסה להרוויח דמי-עמלה על עיסוקו בגדולות מן המותר, יהיה צפוי לקנס של 7 אחוזים, בעוד שהעמלה אשר הבנק גובה על תיווך שטרות היא 4%—2%. מבחינתו של בנק ישראל, היה הגיון רב בהגבלות אלה, והן באו למתן את הפעילות המשקית. כלומר: עליי צימד צום הכספים שבמחזור יאלצו בעליהם העסקים להגביל את עסקיהם, לפטר עובדים מיותרים, או אפילו לסגור מפעלים שאינם כדאיים. עובדים, שהיו רגילים להיכנס לחובות, יאלצו לחזר על מתחרות — או אפילו על דברים חיוניים, העולים בכסף רב למדינה. המתון בפעילות הכלכלית יקטין את הדרישה לדיים עובדות, יעזור לייצוב השכר, עם מגמה זו מסכים גם ספיר, אך רק מן הפה ולחוך.

★ ★ ★

המלחמה החלמאית

אלו באו שתי ההגבלות של בנק ישראל במועד אחר, ייתכן כי המשק היה מתגבר איכשהו עליהן. אולם הן באו דווקא בשיא של שני התהליכים האחרים — הפחד מפני פיחות, והגידול בגרעון המיסחרי — שאף הם גרמו לצימד צום רב בכסף המסתובב בשוק. המחסור בכספים הפך בבת אחת חמור ביותר, ולאחרונה גברו המחאות והועקות.

קבוצות לחץ שונות החלו דורשות משר האוצר להתערב לטובתן, להבטיח להן אשראי תקין. בראשן עמדו החקלאים ובעלי התעשייה. קבוצות לחץ נוספות חיכו לתוצאות לחצן של השתיים הראשונות, כדי להגיש אף הן דרישות לאשראי. ספיר, שהודות להלוואות הפיתוח שלו קם חלק ניכר מן המפעלים הזקוקים עתה לאשראי, לא יכול היה לאסום את אוזניו. מה עוד, שמוה שנים מטיחים בפניו כלכלנים רבים — ובראשם נגיד בנק ישראל — את האשמה, כי בגלל תאוותו לראותנות זרע את זרע הפורענות המתנקם עתה במפעלים אלה. כי במקום לחלק את תקציב הפיתוח, למשל, לעשרים מפעלים, בסכומים שיבטיחו הן את הון ההשקעות והן את ההון החוזר — הוקם מספר גדול יותר של מפעלים ללא כל הון חוזר, המתפשים עתה את ההון החסר. פעל גם לחץ מסוג אחר על שר האוצר. זהו לחץ פוליטי, הקשור בבחירות המתקרבות. היה ברור, כי לפני בחירות לא תרשה מפא"י משבר כלכלי חמור, שיביא לסגירת מפעלים ולפיטורי פועלים. על כן היה ברור, כי שר האוצר יעשה מאמצים לקרוע את עניבת החנק שכרך בנק ישראל על מקורות האשראי.

על פי החוק, נתונה הסמכות הסופית בענין מסוג זה בידי בנק ישראל. אולם נראה היה, כי ספיר יצליח להפעיל על דולק הורוביץ את הלחץ הדרוש, כדי לאלצו להרפות, לפחות חלקית, את אחיותו. אם לא — יורע המצב. כי לספיר אין מקורות כספיים שבעזרתם יוכל לפתור את מצור קת האשראי. על כן ישתדל בכל מאורו לדחות את הצרות הצפויות לפחות עד לאחר הבחירות. אחריכך תתעורר ה' בעיה מחדש.

אם המלחמה בין הנגיד והשר נראתה חלמאית, היה זה מפני שהמשק הישראלי הוא משק חלמאי. הוא חונק להיות משק טפילי — ולפתע דורשים ממנו כי יהיה עצמאי וכי יש את עצמו.

את עצמו כ"איש התנופה"; כאדם הנותן לעם ישראל משק יצרני, לפי מיטב כללי התיכנון והיעוד המודרניים. לא כי מיקרה היה מופיע בכל יומן קולנועי, כשהוא חונק מפעל. דולק הורוביץ הוא כלכלן בעל מוח ביקורתי. במציאות של ישראל לא יכול היה מוח זה שלא להיות פטימי. במרוצת השנים התגבשה בו ההכרה, כי מדינת ישראל — שאינה יוצרת די למחייתה — מנהלת חיי בזבזנות מסוכנים. היא מקימה מפעלים שאין להם צירוף כלכלי, צורכת סחורות יבוא מבלי להרחיח מטבע-חוץ עליי יצוא. מבחינה כלכלית, נראית לו המדינה כגוף ערץ של שוטים.

למצב זה עוד נוספה בעייה חמורה שניה: חוסר ידיים עובדות. אין היום ענף במשק, שאינו סובל ממחסור בעובדי דים. התוצאה: דרישה מתמדת להעלאת שכר, המגדילה את הוצאות הייצור ומייקרת את הסחורה, עד כי אינה מסוגלת להתחרות בשוקי חו"ל. ובמקביל: גידול מתמיד של יכולת העובד לקנות מיצרכים שאפשר היה לייצאם לחו"ל, או מיצרכים שהמדינה חיבת לייבאם.

★ ★ ★

פחד מפני פיחות נוסף

נים ארוכות חזה דולק הורוביץ בתהליך שניראה לו כממיט שואה כלכלית על המדינה, וניסה לבלום אותו או לשנותו. את הביקורת שלו היה משימץ בחוגים סגורים של כלכלנים או של מעצבי המדיניות המשקית של המדינה. לעתים רחוקות היו הדי הביקורת מגיעים החוצה.

אך דברי הנגיד לא חדרו להכרתו של האוצר הרגיל. הם נראו לו כשייכים לספירה גבוהה וזרה, המעניינת רק תיאור רטיקנים וכלכלנים מקצועיים. היחס השתנה עם הפיחות של שנת 1962. לפתע נגעה התיאוריה הכלכלית לכיסו של כל אורה. מכיוון שבמשך חודשים הכחישו שרים ודוברים ממ' שלתיים בכל תוקף כי אכן יבוצע פיחות הל"י, החל האוצר

הנגיד נגד

לשים לב לא רק להצהרותיהם של אנשים כמו דולק הורוביץ, אלא גם לשמועות וחשדות שהציפו את הרחוב. כל הלתומס, כל פיקוח חרש, נראו לו כחלק ממזימה רחבה לגזול ממנו את כספו. הרגשת חוסר-בטחון חדרה לכל ענפי המשק. המיסחר בקרקעות מת. הבורסה מעדה ונפלה. אנשים לא ידעו מה לעשות עם הכסף המוזמן שבידם. באחריה זו, נשא הנגיד, לפני שישה חודשים, גאום ב' מועדון המסחרי והתעשייתי בתל-אביב. הוא חזר והשמיע את אזהרותיו החמורות, לגבי עתידו של המשק הישראלי. הוא קבע כי הגרעון במאון המסחרי גדל בשנת 1964 ב-130 מיליון דולאר. אם ימשך תהליך זה, הנהיה, צפויה שואה כלכלית. תגובת הציבור לנאום זה היתה טבעית. פרשנים ויועצים החלו שואלים מה יקרה אם תתאמת נבואתו של הנגיד, ומצבה הכלכלי של המדינה יורע עוד יותר. האם יהיה לממשלה מנוס מביצוע פיחות נוסף של הלירות?

התוצאה הראשונה: רבים מאזרחי ישראל, המקבלים מטבע זר מחוץ-לארץ, החלו שומרים עליו. במקום להמירו כולו — או חלק גדול ממנו — בלירות ישראליות, החלו ממירים רק חלק קטן. מקור חשוב, ממנו היתה מערכת הבנקים ניוונה בלירות ישראליות לניהול עסקים, יבש בצורה מדאגה. גורם שני לצימצום כמות הלירות העומדת לרשות המשק היה גידול הגרעון במאון המסחרי. ככל שרב הייבוא, היו היבואנים והצרכנים צריכים להמיר אצל האוצר סכומים גדולים יותר של לירות ישראליות, תמורת מטבע חוץ, לתש' לום עבור הייבוא.

שני גורמים אלה — הפחד מפני פיחות והגידול בגרעון המסחרי — וכן הגרעון הקופתי של האוצר, שהגיע ל-244 מיליון ל"י בתשעת החודשים הראשונים של שנת התקציב 1964/65, גרמו לכך, שאמצעי-התשלום (הכסף המתגלגל במשק) גדלו בשנת 1964 רק ב-6.1%, לעומת גידול של 33.3% בממוצע בשנה שלפניה.

הבנקים, בהם מרוכזות מרבית הכספים, מצאו את עצמם עומדים בפני מחסור חמור בכספים המופקדים אצלם. על כן קטנה יכולתם להלוות כספים למבקשי האשראי.

★ ★ ★

קנסות ועונשים

ה' וראות בנק ישראל קובעות, כי כל בנק חייב להפי' קיד בבנק ישראל 69% מכלל הכסף המופקד אצלו על ידי לקוחותיו. לכסף זה קוראים "נכסים נזילים". ביתר 31% מכספי הפקדונות יכול הבנק להשתמש באופן חופשי למתן הלוואות ולניהול עסקיו. אולם אם הוא עובר על הגבלה זו, ומלווה יותר מן המותר לו — כלומר, אם הוא מקטין את הנכסים הנזילים שהוא חייב להפקיד בבנק ישראל, מוטל עליו קנס לפי החוק. קנס זה מחושב בצורת ריבית על אותו סכום החסר מתוך הנכסים הנזילים, וגובהו נקבע בזמנו ל-18% לשנה.

ספיר: החלום חורוד

פ' קיד הבנק לא טרח אפילו לבדוק את חשבוננו של ה' לקוח, לפני שנטל חותמת גדולה והטביעה על הצ'ק. שהיה מונח לפניו. ליד השורה "נא לפנות למושר" סימן צלב קטן. פירוש הדבר היה, כי הצ'ק נמשך ללא כיסוי, וכי בחשבוננו של ה' הלקוח לא היה כסף.

צ'ק מסויים זה היה אופייני לרובות, המצויים כיום בשוק הישראלי. הוא ניתן עליי קבלן, לבעל-נגריה שביצע עבודה באחד מבנייניו. הנגר חתם על גב הצ'ק, הסב אותו לסוחר עצים. סוחר העצים העבירו הלאה, ומשם התגלגל הצ'ק עוד ועוד. עם כל גילגול, נוספה על גבו חתימה. לבסוף הגיע מועד פרעונו של הצ'ק — והוא "פקץ" מחוסר כיסוי. שעה שהצ'ק עשה את דרכו הארוכה, לקראת החתמת המשפט "נא לפנות למושר", הופיע אותו קבלן אצל מנהל הבנק שלו. "יש לי שטרות של דיירים שקנו אצלי דירות", אמר לו. "האם תוכל לתת לי מזומנים תמורת השטרות?" בעבר היתה העיסקה מתבצעת ללא דיחוי. כי גם הבנק וגם הקבלן היו מעוניינים בה. היה מעוניין בה גם אדם שלישי, שהקבלן לא ידע את זהותו. אותו אדם שלישי הוא בעל כספיה, המעוניין להלוות את כספו תמורת ריבית חוקית. אולם כדי להיות בטוח כי הכסף שהוא מלווה לא ילך לטמיון, עשה זאת באמצעות בנק, כאשר היה הקבלן, או לקוח אחר, פונה למנהל הבנק, בבקשה כי יתן כסף מוזמן תמורת השטרות, היה הבנק מתווך בין בעל-הכספים לבין הקבלן.

הקבלן היה זוכה בהלוואה הדרושה לו, בעל-הכספים היה מוצא השקעה כדאית לכספו, ושניהם יחד היו משלמים דמי עמלה לבנק. כי הבנק היה חותם על השטרות, ובזאת הופך להיות ערב. אם מסיבה כלשהי לא נפרעו השטרות במועד, היה הבנק אחראי לפרעונם כלפי בעל-הכספים. מכיוון שכל הצדדים יצאו מרוצים מן העיסקה, הפך הסעיף "תיווך ש' רות" לאחד הסעיפים הפעילים ביותר בענף הבנקאות.

והנה, כאשר הופיע הפעם הקבלן אצל מנהל הבנק, ציפתה לו הפתעה בלתי-נעימה: המנהל סרב לבצע את העיסקה. הקבלן ביקש שירות אחר: שהבנק יתן לו הלוואה, אך גם לזאת סרב המנהל. כאשר עזב הקבלן את החור, הסתמנה על פניו דאגה עמוקה. הוא לקח בחשבון שיקבל כסף מהבנק, כדי לכסות את הצ'ק שנתן לנגר, ועוד חצי-תריסר צ'קים אחרים. מגיין ישיג עתה את הכסף? מהשוק השחור — יהיה זה סירוף. ראשית: הריבית הגבוהה. שנית: המלווה בשוק השחור לא ירצה למסור את שמו, ואו לא יסכים מס' הכנסה להכיר בהלוואה. להיפך: לפי פסק-דין של בית המשפט העליון מהחודש שעבר, לא זו בלבד שלא יכיר בריבית כרוצאה, אלא אף יצא מן ההנחה כי הקבלן לא לווה כסף מאלמוני, אלא שזה כספו שלו, ועליו להסביר מגיין בא לו. תסכוכת בלי סוף. "אין ברירה", היררה, "הצ'קים יקפצו."

★ ★ ★

הכרזים נסגרו

מ' צבו של הקבלן לא היה יוצא-דופן. להיפך, בחודשים האחרונים היה זה מצב כמעט כללי בחלקים גדולים של המשק. יבואנים, בעלי-מלאכה, חרשתיים גדולים, סוחרים זעירים — כולם חסר כסף.

מה קרה? לאן נעלם הכסף? התשובה במונחים מקצועיים היא זו: המחסור בניילות הינו תוצאה של הקפדה יתרה על ביצוע מדיניות צימצום האשראי. במילים פשוטות: הצרה החלה כאשר הורה בנק ישראל לכל הבנקים להפסיק לתת הלוואות או לעסוק בתיווך שטרות, מעל למדיה שנקבעה מראש.

אולם זוהי תשובה חלקית בלבד. אם חסר כסף לנגר, לחני ונג, לזוג הצעיר העומד לרכוש דירה ולציאן המיליונר — זוהי תוצאה של התנגשות בין המציאות הצבועה בצבעים ורודים, לבין התיאוריה הרואה שחורות. זוהי התנגשות בין שר האוצר שינחט ספיר, שיצר את המציאות המנופחת, לבין נגיד בנק ישראל דויד "דולק" הורוביץ, הרוצה להוציא את האוויר מן הבאלון המנופח ששמו הכלכלה הישראליה. היחסים בין השניים לא היו טובים מעולם. אולם ההתנגשויות התכופות ביניהם לא צצו על רקע אישי, אלא נבעו מלהט האמונות הכלכליות שלהם. פינחס ספיר אוהב לראות

הורוביץ: התצפית השחורה